

Вікторія Маркова,

д-р наук із соціальних комунікацій,
професор Харківської державної академії культури

Перспективи розвитку книжкової комунікації

Окреслено перспективи розвитку книжкової комунікації. Виокремлено головні тенденції цього процесу, узагальнено погляди науковців щодо майбутнього книжкової комунікації. Запропоновано модель розвитку книжкової комунікації на найближчі десятиліття.

К л ю ч о в і с л о в а: книговидання, книжкова комунікація, електронна комунікація, друкована книга, електронна книга, прогнозування.

Книжкову комунікацію можна визначити як системну взаємодію основних суб'єктів і об'єктів видавничого процесу, яка забезпечує рух смислів від автора до читача у соціальному часі і просторі з використанням семантичного повідомлення, зафіксованого у знаковій формі на стабільному матеріальному носіїві. Підсумком її тривалого формування є ціла низка соціальних інституцій, що опікуються створенням, виданням, розповсюдженням та споживанням друкованої продукції. Нині книжкова комунікація переживає суттєві трансформації, спричинені виникненням нової комунікаційної реальності. Це повною мірою стосується усіх її складових. Тому постає питання: чи впорається книжкова комунікація з викликами сьогодення, якими будуть її контури у майбутньому?

Питання щодо майбутнього книжкової комунікації порушувалися у цілій низці робіт (Л. Владимірова, Р. Гіляревського, Ж.-К. Кар'єра, М. Кастельса, Р. Ленема, М. Маклюєна, В. Маркової, М. Раца, А. Соколова, Р. Шарт'єс, У. Еко). Водночас слід зазначити, що розвиток інформаційних технологій відбувається надто швидкими темпами. Тому і саме життя, практика постійно вносять корективи в уже розроблені прогнози.

Мета статті – зробити максимально точний прогноз щодо розвитку книжкової комунікації на найближчі десятиліття.

Наукове прогнозування передбачає визначення тенденцій і перспектив розвитку тих чи інших процесів на основі аналізу їх минулого та сучасного стану. Соціальне прогнозування ґрунтується на трьох способах отримання інформації щодо майбутнього: екстраполяції, експертних оцінках, моделюванні. Перший спосіб передбачає екстраполяцію в майбутнє тенденцій, що нині спостерігаються і закономірності розвитку яких у минулому й нині достатньо відомі (з припущенням, що на певну перспек-

тиву ці тенденції збережуться без суттєвих змін). Другий спосіб ґрунтується на оцінці можливого або бажаного в майбутньому того чи іншого явища. Третій спосіб полягає в моделюванні явища, що прогнозується. При цьому під моделлю мається на увазі будь-яке умовне, спрощене для зручності дослідження, схематичне уявлення щодо об'єкта прогнозу. Слід зазначити, що виокремлення цих способів є умовним, оскільки разом вони утворюють органічну єдність. Завдяки застосуванню цих способів можна спрогнозувати, яким чином у найближчі 10–15 років розвиватиметься книжкова комунікація.

Перспективи книжкової комунікації в новому комунікаційному просторі можна визначити, аналізуючи сучасні тенденції і екстраполюючи їх у майбутнє. Слід зазначити, що трансформації зазнають нині усі складники комунікаційного процесу: від автора до споживача. Спираючись на низку джерел [1, 4, 5, 7], в яких опрацьовано значний фактичний матеріал з розвитку книжкової комунікації у світі, окреслимо головні тенденції цього процесу.

В умовах нової комунікаційної реальності авторська діяльність визначається:

- можливостями автора здійснювати публікацію як у паперовому, так і електронному форматах без участі посередників;
- стиранням граней між авторською і читацькою діяльністю в електронному середовищі і перетворенням її в «користувацьку»;
- виникненням феномена «колективної творчості» в мережевому просторі;
- конфліктом між авторським правом та рухом «за вільний доступ» в Інтернеті;
- усвідомленням ролі маркетингу, в т. ч. і веб-маркетингу, щодо просування авторами власних творів.

Як свідчить світова статистика, нині не спостерігається зменшення книговидання ні за назва-

ми, ні за тиражами. Водночас динамічно зростає ринок електронних книг у світі, з 2010 р. на 76 % щорічно. Найбільшими гравцями на ринку електронних книг є США (26 %) та Китай (12 %) [4]. Що ж стосується країн колишнього Радянського Союзу (зокрема і України), то тут електронне книговидання перебуває на початковій стадії. Незважаючи на те, що кількість читачів електронних книг у нас зростає, більшість із них користується безкоштовним (у т. ч. і піратським) контентом Інтернету. І це не сприяє розвитку вітчизняного електронного книговидання.

Незважаючи на постійне зростання ринку електронних видань можна з певністю прогнозувати їх подальше співіснування з традиційними книгами, оскільки й ті, й інші мають свої переваги та недоліки. Заслугує на увагу у зв'язку з цим думка голови «Amazon» Дж. Безоса, який у інтерв'ю «Washington Post» 29 січня 2009 р. вказав на синергійний ефект від продажу приладів для читання електронних книг і збуту друкованих книг. Він відзначив, що «ті, хто придбали засіб для читання, не тільки не відмовляються від звичайних книг, вони купують їх більше, ніж звичайно. Виявлене співвідношення таке: на купівлю 1,6–1,7 електронних книг припадає одна книга в друкованій версії, придбана додатково» [6]. З огляду на те, що нині виробництво книг, починаючи від створення їх тексту автором і закінчуючи доведенням до кінцевого споживача, повністю інтегроване в електронну комунікацію, кінцевий продукт є лише справою певної маркетингової стратегії видавництва.

Дедалі популярнішою в світі стає технологія «друк на замовлення», що дозволяє за допомогою малогабаритних поліграфічних машин, виготовляти книгу навіть в одному примірнику. За такої ситуації зростатиме кількість книг за назвами, адже часто перешкодою для видання є саме його нерентабельність. Цікаво, що ідея «друку на замовлення» належить американському видавцю Дж. Епштейну, який свого часу започаткував видання книг у паперових обкладинках, що стало справжньою «революцією в світі книг» (Ескарпі).

Таким чином, на сьогодні у книговидавничій сфері визначальними є такі тенденції:

- стабільне незначне зростання традиційного книговидання за назвами та накладами;
- бурхливий, але водночас нерівномірний розвиток електронного книговидання зі стабілізацією в США і Великобританії, бурхливим розвитком в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та повільним у Латинській Америці і на Середньому Сході;

- незначна частка електронних видань у загальному видавничому потоці;
- розповсюдження технології «друк на замовлення»;
- зростання популярності аудіокниг;
- залежність розвитку електронних видань від поширення пристроїв доступу до електронного контенту;
- кореляція співвідношення традиційного і електронного книговидання з законодавчим забезпеченням захисту авторських прав та його реалізацією в різних країнах світу, а також з економічними чинниками (податкова та цінова політика);
- зростання «гібридних» видавництв, що поєднують функції кількох інституцій;
- незначна кількість мультимедійних книг у загальному обсязі електронних.

Що ж стосується книгорозповсюдження, то тут також відбуваються суттєві зміни. Динамічно починає розвиватися багатоканальна дистрибуція, що включає оптові, роздрібні продажі, агрегатори, інтернет-платформи, прямі продажі. На зміну класичному книжковому магазину приходять новий формат багатфункціонального торговельного закладу, в якому відвідувачу пропонують не лише книги, а й супутні товари (канцтовари, іграшки). Тут також є можливість випити каву, відвідати культурно-дозвіллевий захід тощо. Відбувається значне зростання інтернет-торгівлі як традиційними, так і електронними книгами, в т. ч. набуває поширення підписна модель доступу до контенту.

Суттєві трансформації відбуваються і в бібліотечній та бібліографічній справі. Вони пов'язані, насамперед, з автоматизацією бібліотечних процесів та опануванням електронного комунікаційного середовища. Ці зміни розпочалися у минулому столітті, але й досі повністю не реалізовані з причин цифрової нерівності у світі. Провідні бібліотеки світу вже давно поєднують традиційні функції з функцією провідника в електронний інфопростір, забезпечуючи відбір якісного контенту та надання доступу до нього. На сьогоднішній день головною тенденцією є корпоративна взаємодія на різних рівнях (національних, регіональних, галузевих) усіх інституцій документно-комунікаційної сфери (бібліотек, архівів, музеїв), спрямована на формування інтегрованих ресурсів та загальних для всіх сервісів. Можна прогнозувати посилення цієї тенденції, враховуючи дедалі більшу ступінь інтеграції на рівні світового інформаційного простору. У перспективі ж уп-

равління метаданими контенту повинно здійснюватися на рівні мережі.

Майбутнє книжкової комунікації фахівці пов'язують не з антагонізмом друкованої книги та книги на електронному носіїві, а з проблемою читання в суспільстві. Адже соціологічні дослідження останніх десятиліть свідчать про зменшення престижності читання взагалі, незалежно від матеріального носія. І справа не в тому, що читати стали менше, а в тому, що соціально значущу інформацію ми дедалі частіше отримуємо через інші, альтернативні, канали [8]. Водночас, за даними Міжнародної асоціації видавців, книговидавничий бізнес і на сьогодні залишається провідним у сфері розваг [4]. Тому йдеться не про втрату навички читання, а про його характер. Сучасний стан читання у дослідженнях вчених визначається як дисфункція читання. І це тією чи іншою мірою характерно для всіх країн [1], але пострадянський простір вона зачепила найбільше. Після визначення СРСР, нехай і дещо міфологізованого, як найбільш читаючої країни, з таким діагнозом важко погодитися. Хоча статистика свідчить, що кількість «нечитачів» з кожним роком зростає. Нині дедалі більшої популярності набувають заходи у рамках програм з підтримки та розвитку читання, що є свідченням усвідомлення його значущості для суспільства [2, 9].

Екстраполяція в майбутнє тенденцій, що нині спостерігаються, дає підстави констатувати, що книжкова і електронна комунікації співіснуватимуть і взаємно доповнюватимуть одне одного. Водночас, електронна комунікація поступово проникатиме в усі процеси книжкової, трансформуючи їх відповідно до нових реалій.

Окреслити перспективу розвитку комунікаційного простору можна, проаналізувавши погляди авторитетних фахівців на порушене питання. І більшою мірою воно стосується майбутнього традиційної книги – теми, яка нині широко обговорюється у літературі.

Слід зазначити, що песимістичні прогнози фахівців щодо майбутнього книги суттєво відрізняються один від одного за рівнем тих меж, куди сягає фантазія «пророків»: від можливості «відходу від мови до загальної космічної свідомості» (М. Маклюен), при якій у книзі взагалі відпадає необхідність, до повної заміни друкованої книги електронною. Останній прогноз є найбільш обговорюваним, тому зупинимось саме на ньому.

Слід зазначити, що на питання про долю традиційної книги переважна більшість дослідників відповідають обережно і на недалеке майбутнє

прогнозують співіснування електронних і традиційних видань, адже при ретельному розгляді і електронна книга має свої недоліки. Показовим є той факт, що такої думки дотримуються насамперед ті, хто вихований у лоні книжкової культури, а, як слушно зауважує А. В. Соколов, долю книжкової комунікації вирішуватиме покоління, котре зросте в умовах панування електронної комунікації. Свідчать про підвищений інтерес суспільства до майбутнього книги не тільки публікації фахівців, а й активне обговорення цієї тематики на форумах в Інтернеті, коментарі пересічних користувачів з приводу публікацій спеціалістів. Так, на саміті у Давосі у 2008 р. один з футурологів, відповідаючи на запитання, що змінить життя людини у найближчі 15 років, назвав чотири головні події: неймовірно зростання ціни на нафту; дефіцит питної води, що стане таким же товаром як і нафта; зростання економічної могутності Африканського континенту; зникнення книг. Ж.-К. Карьєр, реагуючи на такі прогнози, задається питанням: «Чи матиме остаточне зникнення книг – якщо таке дійсно відбудеться – для людства такі ж наслідки, як, наприклад, неминучий дефіцит запасів води або захмарні ціни на нафту?». І відповідає на нього назвою своєї книги «Не сподівайтесь позбавитися книг!» [3]. Тобто книга оцінюється фахівцем як одна з рушійних сил суспільного розвитку.

Як зазначає М. Рац, книга належить до явища природно-штучного, тобто такого, що розвивається і еволюціонує залежно від наших рефлексивно-розумових здібностей і обраної нами стратегії, а тому майбутнє книги, як і майбутнє людства, залежать від того, яку онтологію книги ми визнаємо і яку стратегію розвитку книжкової справи намітимо [10, с. 87]. Тобто майбутнє книги і людства взагалі не визначається чітким алгоритмом, що веде нас із заданою наполегливістю задалегідь визначеним маршрутом до певної мети. Історія людських надій і сподівань не раз переконувала в цьому. З огляду на те, що існують культурні ареали, де заміна традиційної книги електронною є недоцільною [7, с. 201–217], а у деяких випадках і взагалі небезпечною для майбутнього культури, наважимося окреслити концептуальну модель подальшого розвитку системи книжкової комунікації в електронному комунікаційному просторі на найближчі 15 років.

Свого часу книжкова комунікація виникла як необхідність подолання просторово-часових бар'єрів, але за п'ятитисячолітню історію свого розвитку повною мірою вирішити цю проблему їй не вдалося. Інтеграція книжкової комунікації в

електронне комунікаційне середовище створює підґрунтя для досягнення цієї мети. Взаємодія усіх соціальних інституцій, причетних до створення, розповсюдження і збереження книжкових видань із залученням нових інформаційно-комунікаційних технологій повинна забезпечити доступність будь-якого видання у будь-якому місці в найкоротші терміни та ще й у такому вигляді (електронному або друкованому), якого бажає користувач. Саме на досягнення цієї мети і повинен спрямовуватися подальший розвиток книжкової комунікації.

Суб'єктами такого процесу мають виступати усі соціальні інститути, пов'язані зі створенням (авторська та книговидавнича діяльність), розповсюдженням (книготорговельна, бібліотечна та бібліографічна діяльність) та зберіганням (бібліотечна діяльність) книжкових видань. Об'єктами – друковані та електронні видання.

При досягненні поставленої мети цілком можливий «гібридний союз» (М. Маклюен) книжкової і електронної комунікації, адже видання друкованих книг триватиме й далі паралельно з продукуванням книг на електронних носіях. І тут варто ставити питання про їх співвідношення. З огляду на те, що нині спостерігається певний конфлікт між нормами книжкової та електронної комунікацій з питань закритого й відкритого контенту, світове співтовариство докладатиме зусиль до його врегулювання. Як уже зазначалося, Інтернет є вільним інформаційним простором, незважаючи на всі спроби комерційних, державних інституцій контролювати його. Таким він залишиться й надалі, інакше він ризикує втратити свою найважливішу соціальну функцію – запоруку демократії. Водночас, не можна допустити, щоб Інтернет став «інформаційним смітником», новою «вавилонською бібліотекою», де б циркулювало безліч неперевіреної інформації, в якій надто складно було б віднайти істину. Тому тенденції «закритості»/«відкритості» співіснують у його інформаційному просторі. «Закритість» ґрунтуватиметься на нормах книжкової комунікації і передбачатиме дотримання закону про авторське право, правил подання текстів (закінчений характер, редакційно-видавнича обробка, наявність фізичної або юридичної особи, яка відповідає за його зміст). Такі тексти циркулюватимуть в Інтернеті у формі електронних видань. Водночас у Всесвітній мережі у великому обсязі будуть представлені «відкриті» тексти, тобто ті, що мають попередній характер, або передбачають колективну творчість. Вважаємо, що поняття «електронна книга» в повсякденному використанні закріпиться як

за «закритими», так і «відкритими» текстами, за умов, що питома вага в них належатиме саме тексту, тобто тому, що можна читати. Й надалі за доступною для переважної більшості населення ціною поширюватимуться апаратні засоби для читання, які забезпечуватимуть комфортне читання, максимально наближене до читання традиційних книг.

Паралельно з електронним розвиватиметься й традиційне книговидання, оскільки потреба в друкованій продукції залишиться. Справа видавництва – надати альтернативні можливості отримання інформації в найприйнятнішій для споживача формі. Інструментом просування тієї чи іншої форми виступатиме цінова стратегія. Завдяки тому, що нині придбання авторського права на видання книги в електронному вигляді, як правило, здійснюється паралельно з придбанням на друковану, можна передбачити створення інтегрованих видавництв, які поєднують у своїй діяльності і друковане, і електронне книговидання. Видавництво в новому комунікаційному середовищі виконуватиме функцію інформаційного фільтра.

Електронна комунікація й надалі активно впливатиме на розвиток книжкової, що забезпечуватиметься подальшими інноваціями в галузі книгодрукування. В першу чергу, це стосуватиметься розвитку оперативної поліграфії, яка здатна забезпечити здешевлення та легку доступність послуги «друк на замовлення». Водночас, найближчим часом відбудуться суттєві зміни у співвідношенні електронного та друкарського способів надання інформації відповідно до типів видань. Зазнають суттєвого скорочення, а згодом і зникнуть як тиражні, довідкові видання. Усі ж інші існуватимуть в альтернативних формах як тиражні видання, як видання за «друком на замовлення», як електронні та комбіновані видання.

Активно розвиватиметься система електронного книгорозповсюдження, хоча вона не витіснить традиційні книжкові магазини, в яких читач має змогу безпосередньо контактувати з книгою. Книжковий магазин виконуватиме комунікаційну, рекреаційну та рекламну функції. Він стане одним із центрів формування книжкової культури, пропаганди читання як соціально значущої навички.

Традиційна бібліотека буде співіснувати з електронною. Вона й надалі виконуватиме функцію збереження документальної соціальної пам'яті людства, окрім того залишиться центром формування книжкової культури та пропаганди читання. Тотальна дигіталізація її фондів у поєднанні з розвитком послуг доступу до них забезпечить їй інтеграцію в нове комунікаційне середовище.

На наш погляд, реалізацію означеної мети можуть забезпечити такі передумови:

1. Тотальна інформатизація усіх соціальних інституцій, що пов'язані з книговидаванням, книгорозповсюдженням, книгозберіганням, та створення єдиного глобального інформаційно-комунікаційного простору. Технологічно реалізація цієї умови можлива вже сьогодні, але соціокультурні чинники, зокрема, інформаційна нерівність у світовому масштабі, поки що стають на заваді.

2. Удосконалення авторитетних пошукових систем, які повинні забезпечувати користувачів інформацією щодо місцезнаходження будь-якого книжкового видання.

3. Поетапна дигіталізація усієї документованої пам'яті людства. Ідеться не про знищення традиційних книг, а про забезпечення можливості вільної конвертованості друкованих та електронних видань. Зберігання культурної спадщини повинно залишатися основою цивілізаційного розвитку. Це стосується і друкованих, і електронних видань.

4. Діяльність соціальних інституцій системи книговидавання, книгорозповсюдження та книгозберігання повинна ґрунтуватися на поєднанні ринкових механізмів і державної підтримки.

5. Підготовка кваліфікованих кадрів у галузі книгодрукування, книгорозповсюдження та книгозберігання, здатних забезпечувати реалізацію кінцевої мети. Виникнення нових напрямів підготовки кваліфікованих фахівців у галузі створення книг на електронних носіях, що ґрунтуються на поєднанні кращих традицій друкованої книги і можливостей мультимедійності.

6. Пропаганда читання як умови успішної соціалізації. Формування у людини з раннього віку навичок правильної роботи з книгою, які б забезпечували опанування різних моделей читання.

Організаційно концептуальна модель розвитку системи книжкової комунікації в електронному просторі передбачає діяльність на різних рівнях: глобальному (транснаціональному), національному, галузевому, регіональному.

Глобальний (транснаціональний) рівень передбачає роботу як у рамках програм, що ініціюються міжнародними організаціями (наприклад, програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»), так і транснаціональними лідерами на ринку інтернет-послуг («Amazon», «Google»), які вже протягом кількох років докладають багато зусиль для кумуляції світового книжкового потоку та дигіталізації того, що було видане раніше, створення потужних електронних бібліотек світу. Оскільки інфор-

маційна нерівність у найближчому майбутньому залишатиметься, ринкові механізми повинні співіснувати з благодійною культурною ініціативою стосовно тих країн, які з економічних причин ще не можуть бути повноцінними суб'єктами інформаційного ринку. Адже тільки за таких умов можна говорити про можливість реалізації кінцевої мети. Водночас реалістичний погляд на ситуацію, що склалася, не дозволяє прогнозувати її досягнення у найближчі 15 років. Тому актуальним є створення відповідної інфраструктури на національному, регіональному та галузевому рівнях.

Висновки. Отже, виконання книжковою комунікацією своєї головної функції стосовно подолання просторово-часових обмежень засобами семантичного повідомлення можливе лише за умов її інтеграції в електронне середовище, яке створює технологічні передумови виконання цієї функції. Ідеологічні ж передумови повинні відпрацьовуватися з урахуванням взаємодії книжкової й електронної комунікації. Перспективи досліджень у цьому напрямі пов'язані з постійним моніторингом подальшого розвитку книжкової комунікації та коригуванням її прогнозу відповідно до нових реалій книговидавання.

Список використаних джерел

1. Грисволд В. Чтение и класс читателей в XXI веке / В. Грисволд, Т. Мак-Доннел, Н. Райт // Новое литературное обозрение. – 2010. – № 102.
2. Как создаются читающие нации : опыт, идеи, образцы = Building nations of readers : experience, ideas, examples : сб. материалов / ред.-сост. В. Д. Стельмак, Дж. Я. Коул – М. : Белый город, 2006. – 227 с.
3. Карьер Ж.-К. Не надейтесь избавиться от книг / Ж.-К. Карьер, У. Эко. – СПб. : Symposium, 2010. – 333 с.
4. Книжный рынок России: состояние, тенденции, перспективы : отраслевой доклад / Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям. – М., 2015. – 112 с.
5. Костюк К. Н. Книга в новой медийной среде / К. Н. Костюк. – М. : Директ-Медиа, 2015. – 432 с.
6. Ленский Б. В. Книгоиздание в России: состояние, проблемы и перспективы развития / Б. В. Ленский, А. Н. Воропаев, А. А. Столяров // Книга: исследования и материалы. – М., 2009. – Сб. 91/І-ІІ. – С. 5–31.
7. Маркова В. А. Книга в социально-коммуникативном пространстве: минувшее, настоящее, будущее / В. А. Маркова. – Харьков : ХДАК, 2010. – 252 с.
8. Олянишен Т. Зміна місця читання серед інших форм діяльності у вільний час / Т. Олянишен, О. Мельников // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 4. – С. 45–47.
9. Про схвалення Концепції Державної цільової прог-

рами підтримки та розвитку читання за період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів від 30.09.2009 р. № 1228-р // Уряд. кур'єр. – 2009. – 28 жовт. (№ 199). – С. 18.

10. *Рац М.* Книга в «информационном обществе» : о чем речь? Взгляд методолога / М. Рац // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. – М., 2001. – С. 82–91.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2016 р.

UDC 002.2:316.74

Viktoriiia Markova,

Doctor in Social Communications, Professor, Kharkiv State Academy of Culture

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF BOOK COMMUNICATION

In the new communication realities book communication is undergoing a significant transformation. In connection with this pressing issue is the prospects for its development. In the article a long-term outlook for the book communication using the communication methods of scientific forecasting is made. Analyzed current trends in the development of communication book, and made their extrapolation into the future, as well as the opinions of respected authorities on the issue. It is concluded that the book and electronic communication will continue to co-exist and complement each other. A conceptual model of the development of the book communication system for the next 15 years is proposed.

К е у о р д s: book communication, electronic communication, book, e-book, forecasting.

УДК 002.2:316.74

Виктория Маркова,

д-р наук по социальным коммуникациям, профессор Харьковской государственной академии культуры

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КНИЖНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье раскрываются перспективы развития книжной коммуникации. Анализируются взгляды авторитетных специалистов на данную проблему. Сделан вывод о том, что книжная и электронная коммуникации будут по-прежнему сосуществовать и взаимно дополнять друг друга. Предложена концептуальная модель развития системы книжной коммуникации на ближайшие десятилетия.

К л ю ч е в ы е с л о в а: книгоиздание, книжная коммуникация, электронная коммуникация, печатная книга, электронная книга, прогнозирование.